

PAU CHICA FERNÁNDEZ. Historiador. Tècnic de l'Arxiu Nacional d'Andorra

ANDORRA A L'ÈPOCA CONTEMPORÀNIA: UNES VALLS EN CONSTANT TRANSFORMACIÓ

Aquest nou número de la revista *Plecs d'Història Local* està dedicat a les valls d'Andorra i la seva evolució al llarg de l'època contemporània.

Deia l'advocat andorrà Anton Fiter i Rossell (1706-1748) a la màxima 40 del seu *Manual Digest de les Valls Neutres d'Andorra* (1748) que «en temps calamitosos de guerres i tribulacions» els andorrans havien de «sofrir-les ab resignació i abaixar lo cap a fi de poder-lo tornar a alçar después de finides». Malauradament per a les valls, aquesta màxima Andorra l'hauria pogut aplicar diverses vegades entre el 1789 i el 1945. Primer va ser la revolució francesa del 1789. Més tard, durant bona part del segle XIX, l'esclat de les guerres carlines a Espanya. I ja al segle XX, la Primera Guerra Mundial (1914-1918), la Guerra Civil espanyola (1936-1939) i la Segona Guerra Mundial (1939-1945).

Bona part de la història contemporània de les valls està influenciada i marcada pels conflictes existents a les seves dues fronteres. Andorra, un país petit de tan sols 478 km² situat entre dos grans estats, França i Espanya, que durant anys l'han intentat influenciar i fins i tot n'han plantejat l'annexió, va haver de fer durant dècades –si no segles– un delicat i precís joc d'equilibris entre els seus veïns i els seus coprínceps per tal de mantenir-se independent. La singular estructura política del país, amb el bisbe d'Urgell i el president de la República Francesa al capdavant, ha resultat clau perquè aquest petit estat hagi perdurat sobirà tot mantenint els seus drets i privilegis històrics.

Mentre els andorrans practica-ven, sovint en temps de guerres, aquest joc d'equilibris i influències intrínsec al seu sistema polític, també assistien a una època de grans canvis polítics, socials i

culturals a banda i banda de la frontera. Els canvis arribarien a les valls més tard que als veïns, però van expressar-se amb una intensitat i una rapidesa difícilment comparables.

Com un petit país pirinenc va passar de tenir poc més de 4.500 habitants entre els anys 1800 i 1940, a superar-ne els 80.000 actualment? Com van afectar les guerres veïnes a les valls? Quan es passa d'una economia totalment primària a tenir una potent estructura comercial i turística? Quin és el secret per haver aconseguit mantenir-se independent –i amb els coprínceps històrics com a caps d'estat– malgrat les ingerències provinents del nord i del sud?

Esperem donar resposta a aquestes i altres qüestions en aquest dossier dedicat a l'encara avui força desconeguda història contemporània d'Andorra. ■

Arxiu Nacional d'Andorra (ANA), *Grup de joves a la plaça d'Andorra la Vella. 1902-1907*. Autor: Guillem de Plandolit. Fons: Guillem de Plandolit (FGP-0326).

(les valls d'Andorra)

ALBERT VILLARÓ. Andorra Recerca + Innovació

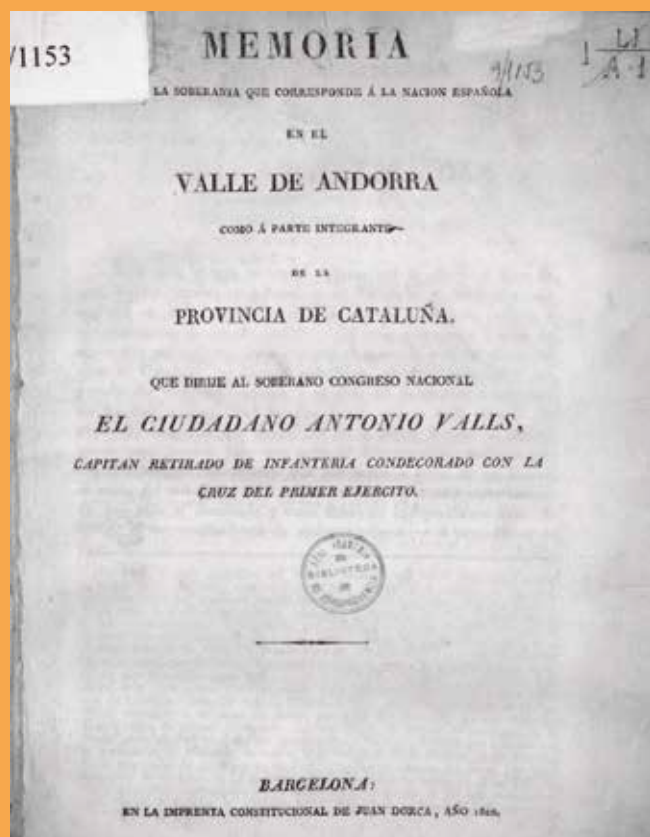
EL CAPITÀ VALLS I L'ANDORRA JUSTAMENT ALARMADA

La primera obra impresa sobre Andorra és un opuscle del 1820: la *Memoria acerca de la soberanía que corresponde a la nación española en el valle de Andorra como parte integrante de la provincia de Cataluña*.¹ L'autor era Anton Valls, un personatge fascinant, aventurer i fanàtic, que il·lustra la pulsó annexionista que va condicionar les relacions entre el Principat i les diverses encarnacions del poder espanyol al llarg del segle XIX.

Valls va néixer a la Seu el 14 de juliol de 1777.² El pare era Ignasi Valls, causídic, d'una família de notaris. La mare

era filla de botiguers. Un voluminós plet iniciat el 1803 sobre l'herència materna ens proporciona informacions sobre la personalitat del jove Anton, en una impúdica exhibició dels draps bruts familiars. En aquell moment vivia amb angúnies a Barcelona, on feia d'aprenent de notari. El pare va presentar al tribunal una carta amb la narració dels problemes amb el primogènit Anton: havia fugit de casa amb una companyia de còmics i fins i tot havia intentat enverinar-li la xocolata amb «una porció de gota gamba».³ El 1805 es va casar amb Josepa Estivalca, de Torroella de Montgrí.⁴ Un cop resolt

L'exemplar conservat a la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación de Madrid de la *Memoria acerca de la soberanía que corresponde a la nación española en el valle de Andorra como parte integrante de la provincia de Cataluña*, Barcelona, 1820.

Signatura d'Anton Valls (ACAU-AMSU, Correspondència, 1818).

el plet a favor del demandant, l'abril de 1807 Anton Valls va optar al càrrec de síndic personer a l'ajuntament de la Seu.⁵ Amb l'esclat del moviment de resistència antifrancesa, a partir de l'aixecament madrileny del 2 de maig de 1808, el país es va organitzar per fer front a l'exèrcit napoleònic. A la Seu es va formar un terç, amb dues companyies de caçadors i una de voluntaris. Anton Valls s'hi va incorporar com a capità d'una de les companyies.⁶ Va tenir una trajectòria militar curta i accidentada: el maig de 1809 va ser suspès del càrrec per motius que no van transcendir.⁷ Però sempre més es va presentar com a capità retirat dels cossos francs d'infanteria, i va ser condecorat amb la Cruz del Primer Ejército.⁸

El maig de 1810 Anton Valls va intentar aconseguir una plaça de notari a la Seu, quan només tenia un nomenament com a escriptor de rendes reials.⁹ Els notaris de la ciutat van rebutjar les seves pretensions.¹⁰

LA PUBLICACIÓ DE LA MEMORIA

El 1818 Valls treballava en la redacció de la *Memoria* i va anar a Puigcerdà a presentar el projecte al corregidor, Nicolas Dusmet.¹¹ El març de 1820 va formar part del grup de ciutadans constitucionalistes de la Seu que van pressionar l'ajuntament perquè proclamés la Constitució de Cadis. Mentrestant, s'havia incorporat com a militant a la Sociedad Barcelonense de Buenos Amigos, una societat filantròpica formada per una setantena de liberals militants, entre els quals hi havia el capità general de Catalunya, Pedro Villacampa, i el *jefe político* de Barcelona, José Castelar.

El juny de 1820 van sortir de la Imprenta Constitucional de Juan Dorca, al carrer d'Escudellers de Barcelona, els exemplars de la *Memoria acerca de la soberanía*. Fonamentada en l'argument del *Manual digest* d'Anton Fiter i Rossell¹² que deia que Andorra era «pròpia i verdadera Catalunya», i amb la mateixa bateria de dades històriques, Valls propugnava l'assimilació i considerava que l'existència d'una Andorra sobirana provocaria «fatalísimos resultados» tant a França com a Espanya si no s'incorporava a la monarquia de Ferran VII. El desembre de 1820 Valls va fer arribar un exemplar de la *Memoria* al secretari del Despacho de la Hacienda Nacional. Tres mesos més tard, la *Memoria* va ser examinada a la Comissió de Política.¹³

DARRERS DIES D'ANTON VALLS

Durant la primavera de 1822 la reacció armada reialista contra la Constitució s'anava estenent com una taca d'oli. Amb poca capacitat de defensa, la guarnició del castell de Ciutat i de la Ciutadella es va reforçar amb cinquanta milicians voluntaris, entre els quals hi havia Anton Valls.¹⁴

Un dels objectius dels dirigents reialistes era ocupar una plaça important i constituir-hi una regència en favor de Ferran VII. La partida de Joan Romagosa va entrar a la Seu el 16

de juny. Amb la incorporació de les forces de Romanillos i el Trapense, les fortaleeses van caure la matinada del 21.¹⁵ El mateix dia es va crear la Junta Superior Provisional de Catalunya, pas previ a la proclamació de la Regència d'Urgell, el 15 d'agost. Anton Valls va ser afusellat al castell de Ciutat el 27 de juliol.¹⁶

ANDORRA, JUSTEMENT ALARMÉE

Un any abans de la trista fi d'Anton Valls, el recorregut polític de la *Memoria* del capità Valls va afectar de ple la situació d'Andorra. El jefe político de Catalunya, Antonio Remón Zarco del Valle, va enviar una carta l'11 de juliol de 1821 als síndics Riba i Moles:¹⁷ «Debiendo informar de orden del Gobierno superior sobre la adjunta memoria

de don Antonio Valls relativa a la soberanía que corresponda a la Nación en el Valle de Andorra, así como sobre la población, agricultura, industria y comercio de sus habitantes, cuyas noticias sin duda podrán ustedes proporcionar me, les dirijo el adjunto ejemplar a este efecto, esperando la verificación con la posible brevedad y exactitud a fin de que, completamente instruido el Gobierno sobre el verdadero estado y riqueza de ese País, al poner en planta las grandes reformas decretadas por las Cortes, pueda acordar lo más conveniente a su prosperidad y bienestar. Con esta mira, no omitirán ustedes en su informe una relación circunstanciada del sistema de Aduanas que con ese País tiene establecido el Gobierno francés, y el arancel que rija en cuanto a la introducción y

exacción de frutos y manufactura».

De cop i volta, i per iniciativa d'un personatge que coneixia i tractava les autoritats andorranes, es llançava un atac frontal contra l'estatus sobirà de les valls, avalat per les Corts espanyoles. Els síndics van deixar passar un mes i mig abans d'enviar una resposta contundent.¹⁸ «Jamás se habían persuadido los síndicos de estos Valles, ni otra alguna de su autoridades, que de este modo se les oficiaría por un gobierno al que no estaban sujetos, aunque siempre le han mirado con todo el respeto y agradecimiento que son debidos a su representación y a los beneficios que de él han recibido. Porque, ¿o se ha resuelto ya por la gran nación española mirar

(les valls d'Andorra)

La tònica de la correspondència anava en una sola direcció: calia convèncer el govern espanyol que qualsevol pretensió que tingués sobre Andorra toparia amb la ferma determinació del govern francès de preservar la seva quota de senyoria sobre les valls, i que les pretensions de Valls no tenien cap consistència.

a este territorio como parte suya, o no? Si lo primero: ¿Como no se le ha comunicado con la debida formalidad para que se rindiese a su prepotencia, o tratase de sostener la independencia que hasta ahora ha visto respetada en todas épocas por la misma nación que, sin más declaración solemne, ni otro acto de invasión ni de conquista que el oficio de Vuestra Señoría, la da ya por sujeta y obligada a obedecer autoridades que hasta ahora le han sido desconocidas en este sentido? Y si la nación española nada ha declarado hasta ahora sobre los valles de Andorra, ¿Por qué a sus síndicos se les pide por una autoridad parcial de su gobierno un informe y unas noticias en los términos mismos que pudiera hacerlo de cualquiera subalterno de los de su distrito? Rogamos a Vuestra Señoría que con su prudencia pese detenidamente esta sola razón, entretanto que nosotros, procurando juntar el Consejo General de estos Valles, o adoptando los medios que nos parezcan conducentes para hacerle entender esta gestión de Vuestra Señoría y del gobierno de la nación española, disponemos lo conveniente para que, nombrándose comisionados que informen de ella al rey cristianísimo de Francia, a quien con este solo acto da por despojado de la soberanía parcial que ejerce en este territorio, como que por él son ya desconocidas las autoridades puestas por Su Majestad y todo lo demás que juzguemos oportuno poner en noticia, podamos según su resolución soberana contextualizar más directamente a Vuestra Señoría, a quien por ahora no nos cree-

mos autorizados para verificarlo en otros términos, como que no debemos prescindir de los vínculos que nos unen con este monarca, que justamente nos haría responsables de cualquiera allanamiento que con perjuicio de sus derechos se hiciese sin su anuencia por nuestra parte».

Així va començar una ofensiva diplomàtica sense precedents en la història d'Andorra. La sessió del Consell General del 20 de setembre de 1821 va comissionar el síndic Bonaventura Riba, els cònsols Bonaventura Rossell i Bonaventura Torres i el conseller Tomàs Perich per viatjar a França, «a trobar lo senyor Prefet y lo senyor Beguer y fer tot lo que sia convenient per la Ball ab les facultats que se expresaran als po-

Conseller general d'Andorra, gravat publicat a *De l'Andorre*, de Pierre-Roch Roussillou, 1823.

ders se'ls farà y que gasten lo que sie nesesari per lograr lo que se pretén per la conserbació de la Ball y que prenguen las personas que nececiten».¹⁹

Entre la tardor de 1821 i la primavera de 1822 es va produir un frenètic intercanvi de correspondència que pivotava entorn del nou veguer francès a Andorra, Pierre Roch Rousillou, en el qual van intervenir els prefectes de l'Arieja i els ministres d'Exteriors a París (Étienne-Denis Pasquier i Mathieu de Montmorency-Laval), intercalat amb comunicacions procedents del Consell General, que també va escriure, en dues ocasions, al rei Napoleó II. La tònica de la correspondència anava en una sola direcció: calia convèncer el govern espanyol que qualsevol pretensió que tingués sobre Andorra toparia amb la ferma determinació del govern francès de preservar la seva quota de senyoria sobre les valls, i que les pretensions de Valls no tenien cap consistència. L'ambaixador a Madrid, Delagarde, va pressionar el govern espanyol perquè abandonés «*le projet de changer le mode d'existence des andorrans*».²⁰ Com a colofó de tot l'esforç per contrarestar el pes de les argumentacions de Valls, el veguer Rousillou va publicar el 1823 *De l'Andorre*.²¹

I mentrestant quina va ser la reacció del copríncep episcopal, el bisbe Bernardo Francés, un conspicu realista? Vigila-

lat de prop per les autoritats, la posició de la mitra d'Urgell a les antípodes dels governs del Trienni Liberal no li deixava cap marge de maniobra. Durant els mesos turbulents que van seguir a la desfeta de la Regència d'Urgell, el bisbe es va exiliar a Ordino. Des d'allí, el 20 de novembre de 1822 va escriure una carta desesperada al rei Napoleó II, on suplicava la intervenció de França per preservar la neutralitat.²²

A TALL DE CONCLUSIÓ

Els grans sotracos que van afectar Espanya i França durant el desballestament de les estructures polítiques i institucionals de l'antic règim van obligar a reaccionar al Consell General, que, davant les amenaces a la independència de les Valls que venien de banda i banda, va haver d'explorar territoris no cartografiats. La doctrina Valls, que no era nova i que de seguida va trobar rèpliques a l'ombra dels conflictes dinàstics espanyols, va suposar, probablement per primer cop, una amenaça real per a la supervivència d'Andorra com a entitat política. El suport decidit de França i el col·lapse del règim liberal el 1823 van aturar, momentàniament, les pulsions annexionistes, però van ser el pròleg a un intervencionisme creixent de les autoritats espanyoles sobre Andorra. ■

Notes

1. Antonio VALLS, *Memoria acerca de la soberanía que corresponde a la nación española en el valle de Andorra como parte integrante de la provincia de Cataluña*. Barcelona: Imprenta Constitucional de Juan Dorca, 1820.
2. Arxiu Diocesà d'Urgell (ADU), La Seu d'Urgell, parròquia de Sant Miquel, Baptismes 1716–1851, f. 83.
3. Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Audiència, Plets Civils, 1144.
4. Arxiu Diocesà de Girona, Arxiu Parroquial de Torroella de Montgrí, Llibre de NúpCIAS de la Iglésia parroquial de Sant Genís de Torroella de Montgrí (1785–1811).
5. La figura del síndic personer va ser introduïda als ajuntaments borbònics el 1766. Era nomenat per elecció dels veïns i contribuents de cada municipi. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Els municipis catalans de l'Àntic Règim (1453–1808)*. Barcelona: Curial, 1983, p. 340.
6. Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell, Arxiu Municipal de la Seu d'Urgell (ACAU-AMSU), Actes del Ple, 1807–1808, f. 609–617.
7. ACAU-AMSU, Actes del Ple, 1809–1810, f. 141.
8. Archivo Histórico de la Nobleza de Toledo, Michelena C 15, D 9, p. 23.
9. ACAU-AMSU, Actes del Ple, 1809–1810, f. 365.
10. La Comandància era un organisme militaritzat de control fiscal, depenent d'Intendència; el notari de rendes reials protocolitzava els actes documentals en què intervenia.

11. Arxiu Comarcal de Cerdanya, Corregiment, Correspondència del partit de la Seu, 1810–1820.

12. Anton FITER i ROSELL, *Manual digest de les Valls Neutres d'Andorra*. Andorra la Vella: Aloma Editors i Consell General de les Valls d'Andorra, 2019. Edició d'Albert Villaró.

13. *Diario de las sesiones de Cortes. Presidencia del señor Gutiérrez Ternán*. Madrid, p. 862.

14. ACAU-AMSU, Correspondència, 1822.

15. ACAU-AMSU, Registre de sortida 1828–1835.

16. ADU, Castellciutat, Defuncions (1804–1834), f. 146

17. Arxiu Nacional d'Andorra, fons Arxiu del Ministeri d'Afers Exteriors de França (ANA-AMAEF), capsa 1, doc. 49

18. ANA-AMAEF, capsa 1, doc. 144, edició en Joan PERUGA i Esteve LÓPEZ, *Diplomatari de la Vall d'Andorra, segle XIX*, vol. II. Andorra: Arxiu Històric Nacional, 1994, doc. 18.

19. ANA-Arxiu de les Set Claus, 5860, f. 314.

20. Hi ha còpia de tota la correspondència a l'ANA, fons AMAEF, capsa 1.

21. Pierre-Roch ROUSSILLOU, *De l'Andorre*. Tolosa: F. Vieusseux, 1823.

22. ANA-AMAEF, capsa 1, doc. 44

(les valls d'Andorra)

OLIVER VERGÉS PONS. Doctor en història i editor

LA CRISI DE L'ANDORRA TRADICIONAL I LA NOVA REFORMA DE 1866

El segle XIX és un període de la història d'Andorra clau per a l'evolució del país, en la qual tingué molt a veure l'auge del Consell General. Al llarg de la centúria, el Consell va ser una institució amb un paper preponderant en la política andorranca i va exercir un clar protagonisme a partir de la segona meitat del segle, quan la crisi econòmica i social arribà al pitjor moment i es va haver d'encarar una transformació política i una diversificació econòmica per l'esgotament del model de l'Andorra tradicional. Fruit d'aquest procés va néixer la Nova Reforma de 1866, que va implicar una transformació limitada del model polític i que no va ser capaç de posar remei a la crisi econòmica a través dels intents de diversificació per via de les concessions.

LA CRISI DE L'ANDORRA TRADICIONAL: CAUSES I CONSEQÜÈNCIES

Per comprendre la història política de la segona meitat del segle XIX andorrà, és fonamental entendre la realitat socioeconòmica del moment, caracteritzada per una complexa situació de crisi del model tradicional. El paradigma de la crisi de l'Andorra tradicional el trobem en el tancament de les fargues, que havien gaudit d'un període d'auge entre el segle XVII i el primer terç del XIX, per bé que diversos factors van condicionar-ne la supervivència. Entre aquests factors, cal destacar l'empobriment dels boscos causat per l'elevada demanda de fusta i l'esgotament de les capes superficials de meners. Ambdós fets condicionaven el cost de la producció, ja que calia més esforç per obtenir la primera matèria per a les fargues: el carbó vegetal i el mineral del ferro. Això, sumat a la competència directa dels alts forns, que produïen molt més i a un cost substancialment més econòmic, va provocar una crisi sense precedents en el sector, amb incidència directa sobre l'economia i la demografia de les valls.

Paral·lelament, un altre gran puntal de l'economia tradicional andorranca com era el sector agropecuari va veure's directament afectat per la política hispànica respecte a les seculars franquícies comercials. Aquesta política posava traves al comerç fronterer i tenia dues conseqüències: un fre al comerç exterior de bestiar i una davallada de l'arribada de ramats transhumants durant l'estiu, cosa que implicava una reducció dels ingressos de les administracions comunals per lloguer

de pastures (i que s'afegia al que tampoc s'ingressava per la venda dels boscos per a l'activitat fargaire).

Les dificultats frontereres eren conseqüència directa de la decisió d'Espanya de posar traves al comerç amb una Andorra que al llarg de la centúria havia esdevingut espai de refugi dels partidaris de la causa carlina, protegits en part pel fet que el copríncep episcopal era directament defensor dels postulats més conservadors que pregonava el carlisme. Els problemes a la frontera fins i tot van ocasionar dificultats a un incipient sector tèxtil a Escaldes, cosa que va afectar una part de la població més exposada als efectes negatius de la crisi.

Retrat del copríncep Josep Caixal i Estradé.

Tot això abocava a una part de la població a veure's condemnada a emigrar fora del país, amb l'impacte que en les vides d'aquelles famílies provocava una indefensió com aquella.

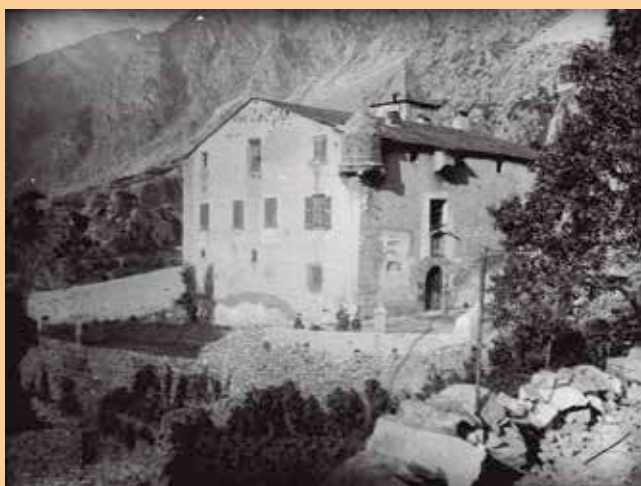
En aquest context de complexitat econòmica, van augmentar les tensions socials entre l'anomenat poble baix i les elits governants. Imperava la idea d'un cert descontrol en la gestió de les finances públiques per part dels càrrecs electes copats per part d'uns pocs que tenien el dret exclusiu a vot i a ser elegits. Cal recordar que aleshores el sistema electoral era per sufragi masculí censatari, limitat als anomenats caps grossos, cosa que beneficiava exclusivament les elits del país. El sistema polític andorrà, doncs, semblava anacrònic i sense capacitat per donar resposta a les necessitats del moment, alhora que a l'Europa d'aquells anys circulaven noves idees polítiques de caràcter liberal i voluntat modernitzadora que posaven en qüestió les bases de l'antic règim.

En aquesta conjuntura, sabem que el 1861 a Sant Julià hi havia hagut reclamacions d'una major participació dels habitants de les valls en la presa de decisions, i també que alguns arrendaments de cortons a particulars —especialment a grans tenidors— havien tocat amb les queixes del poble que reclamava un major aprofitament col·lectiu, com havia succeït a Ordino els anys 1863 i 1864. Aquests casos exemplifiquen la calma tensa que es vivia al país poc abans del procés que portaria a la Nova Reforma.

Les opcions per posar remei a la crisi passaven per una diversificació econòmica que permetés substituir els sectors tradicionals per altres activitats que asseguressin la possibilitat de viure al país. En aquest context, models com el de Mònaco o Baden eren vistos com una opció viable: la proposta implicava oferir la possibilitat de concedir a inversors estrangers el monopoli d'explotació de recursos o d'una activitat econòmica en concret a canvi del pagament d'un cànon o de la inversió en serveis per al país. En aquest sentit, ja a mitjan segle XIX es veia la concessió per a l'explotació de les aigües termals i la creació d'un casino a canvi de l'obertura d'una carretera que permetés comunicar el país amb l'exterior com la millor solució per resoldre la crisi econòmica. Així, ja a mitjans de la centúria els comuns d'Encamp i de Canillo havien donat forma a la concessió a M. Langlois per a la instal·lació d'un casino a la Solana, projecte que, tot i no reeixir per l'oposició del Consell liderat per Gil Areny i el copríncep episcopal Simeó de Guardiola, va plantar la llavor per a experiències futures.

Aquestes experiències, però, no van acabar reeixint per diverses qüestions. D'una banda, el fet que els coprínceps no fossin directament partidaris de la instal·lació de cases de joc a Andorra. I de l'altra, que sovint els beneficiaris eren persones que buscaven més aviat especular amb les concessions que no pas executar-les, bàsicament perquè tampoc no tenien la capacitat econòmica per fer-les realitat.

Arxiu Nacional d'Andorra (ANA), *Casa de la Vall vers 1900-1920*.
Autor: Joaquim de Riba Camarlot. Fons: Casa Rossell (CR-0145).

Malgrat tot el que hem descrit, no hem de pensar que a l'Andorra del moment hi havia una elit política ideològicament homogènia. És fins i tot complicat parlar de tendències polítiques en un país en el qual imperava una realitat basada en xarxes clientelars i caciquils, per bé que es poden identificar, entre els caps grossos, alguns posicionaments més favorables al control de les finances i a l'oberturisme exterior i d'altres més refractaris al canvi que no volien transformacions que poguessin condicionar el manteniment dels privilegis socials. Ara bé, cal tenir en compte que els interessos patrimonials eren superiors a les opinions polítiques, que es modulaven en funció a la conjuntura i que fins i tot poden ser vistes com a contradictòries si no es comprèn la lògica interna del moment.

El mateix que es diu de les autoritats, que no tenien una tendència política establerta, es pot dir encara més clarament del poble baix, que malgrat no tenir opcions polítiques definides, sí que tenia un paper més important del que es pot pensar en el panorama del moment. Hem de pensar que, aleshores, els sectors més desafavorits s'aferraven a qualsevol idea o projecte que pogués servir per canviar la situació crítica en què es trobaven, i en alguns moments fins i tot eren utilitzats per les elits —a través de les xarxes clientelars esmentades— com a element de pressió. Una manera de procedir, tanmateix, que era una arma de doble tall i que a partir de 1868 va ocasionar situacions descontrolades.

EL CAMÍ CAP A LA NOVA REFORMA I ELS EIXOS DEL NOU MODEL POLÍTIC

En aquest context social i econòmic, des d'alguns sectors liderats per Anton Maestre es va plantejar la possibilitat de dur a terme una reforma de caràcter polític, malgrat que les auto-

(les valls d'Andorra)

ritats del moment, liderades per Joaquim de Riba, es tancaven en banda a debatre la qüestió. Això va fer que Maestre i d'altres convoquessin reunions amb delegats o representants de les parròquies per establir les bases d'una proposta de reforma política, proposta que van presentar a l'abril al copríncep episcopal amb el suport de 523 signatures a favor.

Retrat de Don Guillem d'Areny Plandolit

El bisbe Josep Caixal –possiblement ben informat per un dels seus principals aliats, Guillem d'Areny-Plandolit– rebé la proposta i el 22 d'abril va publicar un decret de setze articles que coneixem amb el nom de Nova Reforma. La reforma atorgava dret de vot a tots els caps de casa de les valls per elegir representants al Consell General i a l'administració comunal. Per ser elector, calia ser andorrà, veí de la parròquia, cap de casa, major d'edat i estar en exercici de les pròpies facultats. Els esposats amb pubilla també podien exercir el dret a vot si feia tres anys que vivien al país i no havien menystingut ni mostrat indiferència pels afers de les valls.

Aquells que fossin elegits –els càrrecs eren obligatoris (amb algunes excepcions limitades) i no remunerats– ho serien per períodes de quatre anys, per bé que cada dos anys es renovaven la meitat dels electes. Per ocupar un càrrec calia haver assolit la meitat més un dels vots emesos, gaudir de les condicions citades més amunt com a elector, i tenir bona vida i costums, arrelament i cap deute pendent amb l'administra-

ció. La Nova Reforma feia incompatible el càrrec de conseller general i de comú, separant així la gestió de les dues administracions. A partir d'aleshores, els cònsols, que en acabar el seu mandat passaven automàticament al Consell General, van veure desaparèixer aquesta possibilitat.

Quant a les qüestions de gestió de les finances públiques, la reforma preveia la creació de la figura del comissionat de poble, un càrrec elegit bianualment i que tenia la prerrogativa d'auditar la gestió econòmica comunal. Aquest fou, segurament, l'element més trencador en el model polític d'aleshores. Malgrat aquests canvis, la Nova Reforma no va suposar una gran transformació en la política de l'Andorra del moment. Així, no es detecta una gran entrada de cares noves entre els càrrecs electes, cosa que s'explicaria pel fet que el vot no era secret i això condicionava la lliure elecció tenint en compte el model caciquil del país. En aquest sentit, la no remuneració dels càrrecs, i el fet d'haver de respondre de la gestió que hom feia, implicava que només les elits econòmiques poguessin dedicar-se a la política tot i l'eixamplament del cos d'electors i dels possibles electes.

A la pràctica, els impulsors de la reforma no buscaven una transformació radical: la pretensió última era evitar un possible procés revolucionari des de baix que portés el país per uns viaranyis contraris als interessos de les elits polítiques i econòmiques.

Encara sense l'aprovació del copríncep francès, a finals d'abril els impulsors de la reforma van presentar el decret al Consell per a la seva deliberació, aprovació i convocatòria d'eleccions. El Consell liderat per Riba, però, s'hi oposà, perquè ni el decret era obra d'ambdós coprínceps com havia de ser perceptiu, ni la petició havia sorgit de l'òrgan representatiu de les valls que era el mateix Consell. Cal tenir en compte que la petició de deliberació es feu sota una gran pressió per la presència de partidaris de la reforma al voltant de la Casa de la Vall, alguns d'ells armats.

La negativa del Consell del 30 d'abril va portar a la creació d'un Consell provisional liderat per Areny-Plandolit i Maestre, cosa que va portar a la claudicació del Consell electe, una decisió que s'entén per la pressió armada.

A partir d'aquí, uns i altres van acudir a les autoritats franceses a la recerca de suport: uns per recuperar el Consell legítim i els altres per defensar el procés reformista adduint que havia sorgit del poble andorrà, una veritat a mitges tenint en compte la connivència episcopal. Malgrat que en un primer moment Joaquim de Riba va aconseguir alguns suports i fins i tot homes armats a Andorra per a la seva causa, i malgrat que va elaborar el seu propi pla de reforma, ràpidament es va adonar de la manca de capacitat per recuperar el terreny perdut, en part perquè França no va donar un suport directe a la seva causa. Això s'explica perquè segurament des de l'administració francesa es veia amb bons ulls un procés reformis-

Portada de la Nova Reforma del 1866.

ta a Andorra, encara que no es compartissin les formes amb què s'havia dut a terme. Finalment, Joaquim de Riba va renunciar a la contrarevolució armada després de pactar no ser víctima de cap represàlia.

Abans de la renúncia de Riba, el maig del 1866, el Consell provisional ja havia convocat eleccions, uns comicis en els quals els partidaris de la reforma van guanyar a totes les parròquies per més de la meitat dels vots. A la pràctica, les eleccions validaven el procés que s'havia dut a terme. En sessió del 29 de maig, foren elegits com a síndics de les Valls el mencionat Guillem d'Areny-Plandolit i Anton Maestre com a síndic segon.

Per consolidar definitivament la Nova Reforma mancava únicament l'aprovació del copríncep francès. El Consell envià un informe a París per tal d'explicar la reforma i, sobretot, per

deixar clar que sorgia dels andorrans, a la vegada que s'evitava mostrar el paper de príncep sobirà de les valls que el bisbe Caixal s'atribuïa en el decret emès l'abril de 1866. No fou fins dos anys després, l'abril de 1868, que Napoleó III va aprovar el text de la reforma, significativament signant el de les autoritats andorranes per no establir el precedent que el copríncep episcopal legislava sense el consentiment del seu homòleg. Culminava d'aquesta manera la implantació del procés reformista, revolucionari més en les formes de l'aplicació que en el fons del contingut, i que havia de servir com a pas previ a una reforma també del model econòmic andorrà.

LA CRISI DE LES CONCESSIONS

El Consell General sorgit de la Nova Reforma, liderat pel tàndem Areny Plandolit-Maestre, va posar fil a l'agulla en la concessió a una companyia francesa de l'explotació de les aigües termals i l'obertura d'un casino, concessió que havia d'implantar l'obertura d'una carretera des de la frontera francesa fins a la capital. Ben aviat, però, la companyia es va demostrar insolvent per dur a terme aquell projecte, i l'intent de redimensionar-lo a favor seu —alçant el casino a la Solana— va generar una crisi política que va derivar en conflictes a partir del 1868, que no van tancar-se fins a més d'una dècada més tard. Sense poder aprofundir en la qüestió, el fracàs d'aquesta concessió i d'altres de posteriors va generar una important conflictivitat interna a Andorra, i també del Consell General respecte als coprínceps i dels coprínceps entre ells. Tot i que en alguns moments aquesta conflictivitat va beneficiar en part els andorrans (per l'intent dels coprínceps d'atreure partidaris oferint serveis com el telègraf), a la pràctica no es va produir cap transformació ni modernització econòmica a l'Andorra del segle XIX, fet que va portar molts andorrans a veure's obligats a emigrar. No fou fins ben entrat el segle XX que es van donar les condicions perquè una concessió d'explotació de recursos suposés també una transformació del país.

Cal concloure, doncs, que la crisi de l'Andorra tradicional va suposar una crisi socioeconòmica i política que va portar cap a la Nova Reforma de 1866. Aquesta, però, no va implicar una transformació profunda del model polític i, sobretot, no va garantir la diversificació econòmica ni l'obertura a l'exterior que calien per impulsar la modernització que aleshores necessitava el país. ■

(les valls d'Andorra)

PAU CHICA FERNÁNDEZ. Historiador. Tècnic de l'Arxiu Nacional d'Andorra

MIG SEGLE DE TRANSFORMACIONS: ANDORRA ENTRE ELS ANYS 1900 I 1945

Andorra va tancar el segle XIX immersa en una important crisi econòmica, política i social que, paradoxalment, s'acabaria convertint en un dels motors dels canvis que experimentaria durant el primer terç del segle XX. Mentre el país no trobava solucions a la crisi, desenes de joves andorrans marxaven de casa per traslladar-se, a la recerca d'oportunitats laborals, a ciutats com Bésiers (França) o Barcelona i tota la seva àrea metropolitana, on qüestions com l'obrerisme o la lluita sufragista estaven a l'ordre del dia.

Centraleta de telèfons d'Andorra la Vella. 1904-1920. Autor: Guillem de Plandolit. Fons: Guillem de Plandolit (FGP-0510).

Tot i les dificultats, Andorra va entrar al segle XX havent fet les primeres petites passes cap a la necessària modernització. La Nova Reforma de 1866 havia portat els primers canvis al sistema administratiu. Alhora, un aspecte cabdal com l'ensenyament també començava a vertebrar-se amb el suport d'ambdós coprínceps, els quals, cadascú des de la seva òptica i interessos, potenciaven l'obertura de nous centres educatius al país.

És interessant veure com les lluites entre coprínceps per aconseguir una major influència respecte a l'altre dins de les valls van ajudar al procés de modernització del país. A banda de l'ensenyament, també trobem bons exemples en altres qüestions: si França instal·lava un telègraf l'any 1893, el bisbat d'Urgell impulsava la instal·lació d'un altre telègraf

el 1903. I un any més tard, des de la Seu d'Urgell, es va fer arribar la primera línia telefònica del país. El mateix succeïa amb les carreteres: si França n'obria una de moderna entre Soldeu i el Pas de la Casa, enllaçant amb la xarxa de carreteres franceses l'any 1911, Espanya buscava fer el mateix amb la carretera d'Andorra la Vella a la Seu d'Urgell, inaugurada l'any 1913.

El país començava a obrir-se a l'exterior després d'anys d'aïllament en què Andorra era vista, per viatgers de banda i banda de la frontera, com una mena de paradís natural estancat en temps ja llunyans. Els visitants començaven a conèixer no només les bel·leses naturals del país, sinó també les aigües termals, especialment presents a Escaldes-Engordany. En uns anys en què el turisme termal estava en auge, l'existència d'aquests brolladors d'aigua calenta va convertir-se en el principal reclam de l'aleshores protoindústria turística andorrana.

Amb passes lentes però constants, el país semblava començar a veure la llum a la fi del túnel de la llarga crisi que l'asolava. I la situació, encara millorà més durant el mandat episcopal (1907-1919) del copríncep Joan Benlloch i Vivó (1864-1926), qui va potenciar unes bones relacions amb els successius governs espanyols les quals van comportar, entre altres millores, una sèrie d'acords comercials beneficiosos per als interessos andorrans i que, en certa mesura, trencaven la duresa comercial imposada per Espanya a Andorra d'ençà de la fi de les guerres carlines. El successor de Benlloch, el copríncep Justí Guitart i Vilardebó (1875-1940), continuaria la tasca del seu predecessor i aconseguiria, l'any 1922, restablir les franquícies duaneres derogades el segle XIX i tan necessàries per al comerç andorrà.

La Primera Guerra Mundial (1914-1918) no va tenir grans conseqüències per a les valls més enllà de provocar un cert augment del contraban, activitat aleshores de subsistència per a moltes famílies andorranes que veien en el comerç a l'ombra –especialment de tabac– una bona forma d'augmentar els seus minsos ingressos. El país va continuar en aquells anys amb una economia de subsistència, si bé experimentà petites millores que els anys vint semblava que es consolidaven. Malgrat la inestabilitat política espanyola, Andorra va millorar la balança comercial amb el veí del sud, cosa de gran importància tenint en compte que la frontera amb França es-

tava tancada bona part de l'any a causa de les intenses nevades que patia el nord del país, sovint entre els mesos de novembre i maig.

Però indubtablement, la data que marca el punt d'inflexió de la modernització d'Andorra la trobem en l'any 1929. És aleshores quan el Consell General, amb el decisiu impuls d'ambdós coprínceps, atorga a la societat hispanofrancesa Forces Hidroelèctriques d'Andorra S.A. una concessió per a l'explotació de salts d'aigua. Com hem vist en l'article del doctor Oliver Vergés, les concessions van ser un instrument emprat pel Consell General des del darrer terç del segle XIX per tal d'aconseguir nous recursos econòmics, però el resultat no sempre va ser el desitjat. Això canviaria definitivament el 1929 amb la concessió hidroelèctrica a FHASA, societat amb un important pes econòmic de la important família catalana d'industrials Mateu, propietària de la Hispano-Suïssa, entre altres empreses.

La concessió preveia la construcció i explotació hidroelèctrica per un període de 75 anys de tres salts d'aigua: un a Escaldes –l'únic que es va acabar construir–, un a Sispony i un a Arcavell. A canvi, a més de disposar d'altres beneficis d'explotació minera i publicitària, FHASA hauria de pagar al Consell General un cànon anual; també hauria d'electrificar completament el país oferint preus reduïts a la població andorrana i, entre altres qüestions, l'empresa hauria de millorar i construir tota una nova xarxa de carreteres modernes que comunicuessin, per primera vegada, les aleshores sis paròquies d'Andorra.

Tot plegat va comportar nous beneficis econòmics per al Consell General, que anava creixent en atribucions i, sobretot,

adquirint una nova consciència nacional moderna andorrana que repercutiria en tota la població i que seria el germen del procés que culminaria amb la Constitució del 1993. Però sobretot va donar al país quelcom que fins aleshores costava de trobar i que motivava una important diàspora d'andorrans: noves oportunitats laborals.

Durant la dècada de 1930 desenes d'andorrans que havien emigrat anys enrere van tornar a unes valls que aleshores sí que semblaven deixar enrere la llarga crisi. El retorn d'aquests joves, formats laboralment però també ideològicament al sud-est francès i a Catalunya, sumat a l'arribada al país de desenes d'obers espanyols, molts d'ells sindicats, va fer que a Andorra s'establissin noves idees polítiques ja consolidades des de feia anys als països veïns: el sufragisme i també ideologies d'esquerres van entrar amb força a les valls.

Estretament relacionats amb aquest canvi demogràfic trobem els fets succeïts l'estiu de 1933. Especialment d'ençà de la tardor de 1932, desenes d'andorrans retornats a les valls van començar a reivindicar un important canvi en el sistema electoral andorrà: l'aprovació del sufragi universal masculí. Va ser el desembre de 1932 quan més de 200 andorrans van demanar per escrit al Consell General una reforma de la llei electoral, una petició que el mes de març de 1933 encara no havia rebut resposta. Davant d'aquesta inacció, el 5 d'abril de 1933 un grup d'andorrans va entrar per la força a la Casa de la Vall i va obligar els consellers a aprovar la reforma que portaria al país el sufragi per a homes majors d'edat. El vot femení hauria d'esperar fins a l'any 1970 per ser reconegut oficialment. Aquests fets, però, no van ser acceptats pels coprínceps, que no podien permetre l'assalt a la Casa de la Vall i encara menys

que el Consell General aprovés un decret de tal importància sense ni tan sols haver consultat els caps d'estat. En conseqüència, l'acord va ser declarat il·legal pel Tribunal de Corts andorrà i el Consell General fou destituït en ple. Però la sentència no va ser acceptada pels consellers i es va obrir un període de gran inestabilitat política –i social, amb vagues dels obrers de FHASA que reclamaven millores laborals– que va culminar amb l'entrada al país d'un destacament de la guàrdia mòbil francesa. El seu objectiu era reprimir els vaguistes de FHASA alhora que detenien els consellers en rebel·lia mentre els coprínceps negociaven una nova llei electoral i convocaven noves eleccions, això sí, amb sufragi universal masculí per a majors de 25 anys acordat per ambdós coprínceps. Així doncs

Arxiu Nacional d'Andorra (ANA), *Construcció de la central hidroelèctrica de FHASA. 1934.* Autor: Desconegut. Fons: Forces Elèctriques d'Andorra (FEDA_0196)

(les valls d'Andorra)

i malgrat tot, el 31 d'agost del 1933 va passar a la història com la data de les primeres eleccions amb sufragi universal –masculí– celebrades a Andorra.

Com veiem, els anys trenta a Andorra són de gran intensitat. I per si no n'hi hagués prou amb tot el que es vivia a l'interior del país, el juliol del 1936 va esclatar al sud la Guerra Civil espanyola (1936-1939). Durant la guerra, Andorra es va convertir en un país de pas i refugi per a les més de 17.000 persones que en algun moment del conflicte van passar per les valls i van ser acollides per desenes d'andorrans anònims que majoritàriament van actuar amb generositat i humanitat envers els refugiats. Alhora, també significava un fort cop per a un país que des de la concessió de l'any 1929 semblava començar a créixer econòmicament però que continuava depenent en bona part del comerç amb Espanya. La guerra al país veí significava el tancament de la frontera del riu Riu i, per tant, greus dificultats comercials i –cosa encara més preocupant– alimentàries.

Al llarg de tota la guerra, que també va significar el retorn de les forces policials franceses al país, el Consell General va haver de fer mans i mànigues per garantir el subministrament alimentari no només dels andorrans, sinó també dels refugiats que residien temporalment a les parròquies. Per aconseguir-ho, no es va dubtar a establir contactes amb el Comitè

Durant anys no s'han donat respostes al creixement econòmic del país entre els anys 1936-1945 i fins i tot s'ha arribat a negar aquest creixement, tot entenent el període de les guerres com uns anys d'aturada econòmica. Però el fet és que actualment podem demostrar que aquelles dues guerres no només no representen un fre per a l'economia del país, sinó que acaben sent un impuls

Arxiu Nacional d'Andorra (ANA), *Arribada dels gendarmes francesos a la plaça d'Andorra la Vella, 1933*. Autor: Guillem de Plandolit. Fons: Guillem de Plandolit (FGP-0339).

de Milícies Antifeixistes de la Seu d'Urgell primer i, després de l'arribada al poder del síndic Francesc Cairat i Freixes (1880-1968) el desembre del 1936, amb el franquisme. Amb Burgos, Andorra va acabar establint una relació de conveniència que va durar fins a la fi de la guerra. El que no sabia aleshores el Consell General era que aquestes relacions el franquisme se les acabaria cobrant no només econòmicament, sinó també amb unes fortes ingerències que en certs moments van arribar, fins i tot, a posar en perill la sobirania d'Andorra.

En l'aspecte econòmic, però, la guerra no va ser un fre per al creixement que experimentava el país des de 1929. Gràcies en part al contraban i també al canvi –i tràfic– de divises, aquest creixement va continuar durant els anys de la guerra espanyola: mentre que l'any 1937 a Andorra es declaraven poc més de 5 milions de pessetes en circulació, a finals del 1939, en el marc del canvi de la pesseta republicana per la nova pesseta franquista, se'n van declarar gairebé 8 milions.

Amb la fi de la guerra al sud semblava que Andorra podria seguir creixent en pau i estabilitat, però res més lluny de la realitat. La repressió de la dictadura franquista va provocar que desenes de persones busquessin refugi a l'exili andorrà; això va suposar un important creixement demogràfic al país però també va convertir aquests exiliats en part inequívoca del creixement econòmic d'Andorra al llarg de la segona meitat del segle xx. Amb botigues, restaurants i hotels, però també com a professionals liberals, els refugiats republicans residents a Andorra van esdevenir un agent clau per a la transformació econòmica de les valls. Ara bé, la presència d'aquests refugiats a les valls no era ben vista pel franquisme, que va pressionar el Consell General per aconseguir-ne l'expulsió fins al punt d'arribar a tancar tem-

poralment la frontera espanyola i aïllar els andorrans com a mesura de pressió. Tot i això, Andorra va continuar sent un refugi per a aquestes persones.

A més, menys de set mesos després de la fi de la guerra a Espanya va esclatar la Segona Guerra Mundial (1939-1945). De nou, en aquest conflicte un dels principals reptes per al país va ser l'alimentari: amb una Espanya en plena misèria de postguerra i França en guerra, les possibilitats importadores d'Andorra disminuïen i obligaven a un estricte racionament que es va allargar fins a finals dels quaranta. I els refugiats, i Andorra com a terra de refugi i, sobretot, de pas, van continuar també a l'ordre del dia. Milers de persones van trobar en les muntanyes d'Andorra una forma d'escapar de la nova guerra mundial i sobretot de la repressió nazi: jueus, però també persones d'altres creences i joves soldats dels aliats van passar per Andorra durant aquells anys.

Arxiu Nacional d'Andorra (ANA), *Desfilada de les tropes franquistes a la frontera de la Farga de Moles. 1939. Autor: Narcís Casal. Fons: Narcís Casal (NC-16).*

Van aconseguir-ho gràcies a les importants xarxes d'evasió que van actuar al país i que van comptar amb la col·laboració d'andorrans, refugiats republicans i també persones de banda i banda de la frontera que actuaven com a intermediaris i guies, o acollint refugiats de forma clandestina. De nou, desenes d'andorrans anònims van destacar per la seva hospitalitat i humanitat en uns moments difícils i perillosos en què fins i tot van arribar a entrar nazis uniformats a les valls a partir del novembre de 1942. En relació a aquestes xarxes i al pas de jueus per Andorra durant la Segona Guerra Mundial, en els darrers anys han sorgit corrents pseudohistòrics que defensen que bona part del creixement econòmic d'Andorra en aquells anys es va sustentar en els robatoris i assassinats sistemàtics dels jueus que intentaven creuar els Pirineus a través d'Andorra. És el que s'ha conegut popularment com la «llegenda negra» andorrana. Si ens cenyim

a la metodologia històrica i la recerca arxivística, hem de dir que documentalment només hem pogut trobar sis morts que podrien ser violentes i estar en consonància amb aquesta llegenda. Sis contra com a mínim vuit mil persones que van passar, sanes i estalvies, per les muntanyes d'Andorra. Potser un dels motius de la proliferació d'aquesta «llegenda negra» fa anys podria haver estat relacionat amb la manca d'estudis sobre aquest període a Andorra. Però afortunadament en els darrers quinze anys i de la mà d'investigadors com Claude Benet o Roser Porta i Jorge Cebrián, a més de les recerques i aportacions d'historiadors de fora d'Andorra com les del doctor Josep Calvet, aquest període ha anat guanyant importància –i claredat– dins de la historiografia andorrana.

Alhora, també és cert que durant anys no s'han donat respostes al creixement econòmic del país entre els anys 1936-1945 i fins i tot s'ha arribat a negar aquest creixement, tot entenent el període de les guerres com uns anys d'aturada econòmica. Però el fet és que actualment podem demostrar que aquelles dues guerres no només no representen un fre per a l'economia del país, sinó que acaben sent un impuls: en una terra de frontera, amb un dels dos veïns en guerra durant nou anys, molts andorrans van veure en el contraban –també de divises– una oportunitat econòmica que en certa mesura podria explicar el creixement econòmic del país. Alhora, però, tampoc no podem oblidar els andorrans que sense haver d'entrar al mercat negre van seguir treballant de forma honesta i legal i van veure, amb els anys, els fruits de dècades de treball al capdavant de comerços i establiments de tota mena. En tot cas, bona part del capital acumulat abans, durant i els anys posteriors a les guerres s'acabaria invertint a partir dels cinquanta i sobretot els seixanta i setanta, anys de màxima expansió i boom econòmic del país, tal com veurem al següent article de les doctores Maria Jesús Lluelles i Eva García Lluelles. ■

(les valls d'Andorra)

EVA GARCIA-LLUELLES; M. JESÚS LLUELLES LARROSA. Universitat d'Andorra

LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XX ANDORRÀ. UN PERÍODE DE TRANSICIÓ

El creixement econòmic assolit per Europa després de la Segona Guerra Mundial no és aliè als canvis que viu Andorra. Les noves perspectives econòmiques que ofereix el país i el poder icònic que exerceix com a territori d'oportunitats fan que tingui lloc un procés de desenvolupament tan accelerat per a l'època que el Consell General es veu obligat a contenir-lo, temporalment, l'any 1947. Andorra inicia la gran transformació econòmica i demogràfica que, malgrat la simplicitat de les estructures inicials, serà capaç de vertebrar.

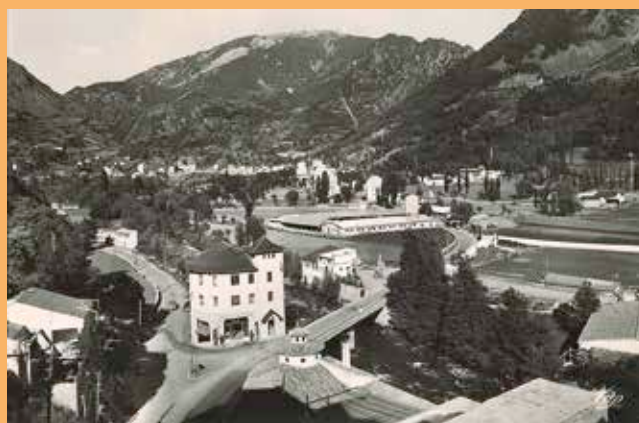
L'orientació de l'economia al sector terciari és una tendència iniciada en la segona meitat del segle xx, tant a Andorra com a la major part dels països d'Europa. Entre els factors que intervenen en el cas andorrà, és cabdal l'adopció per part de França de mesures alliberadores del comerç que potencien Andorra com a centre distribuïdor de mercaderies al detall, gràcies a una fiscalitat favorable, traspasant l'àmbit local dels intercanvis per integrar-se en una nova dinàmica que permet oferir productes d'arreu del món. De la importació de productes bàsics per proveir la població andorrana, es passa a la introducció d'articles de consum d'origens molt diversos, per cobrir una demanda turística en expansió.

L'activitat turística adquireix tanta importància que esdevé la principal font d'ingressos i el Consell assumeix el repte d'adaptar-se als nous temps: potencia el sector comercial, millora el servei telefònic i inverteix en la xarxa viària. Aquest procés de substitució de formes de vida presenta certes dificultats abans de consolidar-se i, durant la dècada dels anys cinquanta, Andorra viu dos períodes diferenciats, marcats per la recessió econòmica del primer quinquenni, a causa de la crisi política amb França que interromp la fase de creixement iniciada a finals dels anys quaranta.

El primer quinquenni està marcat per les tensions amb França, derivades de les pretensions del copríncep francès que exerceix una tutela paternalista envers els andorrans. Arran de la pretensió del copríncep de bastir un nou centre emissor, l'enfrontament amb les autoritats andorranes va ser de tal intensitat que va provocar la ruptura temporal de les relacions entre el síndic general i els serveis del copríncep francès.

La negativa andorrana d'acceptar un centre emissor finançat amb capital públic francès va portar França a imposar dificultats a la circulació de persones per la frontera franco-andorrana que van afectar negativament els moviments

Pont de la Rotonda, 1956. Postal CAP.

turístics que s'adreçaven a la localitat del Pas de la Casa, però també van afectar la resta del país. En conseqüència, l'economia nacional va entrar en un període de recessió, acompanyat d'una pèrdua de confiança en el futur del país i una davallada demogràfica. El problema finalitza quan el síndic, l'any 1954, accepta les imposicions del copríncep francès i admet la instal·lació d'un segon emissor que entra en funcionament l'any 1957.

En el segon quinquenni, el país entra en una nova fase de creixement i s'endinsa en una època de benestar, preludi de la prosperitat dels anys seixanta. No obstant això, aquesta fase encara està molt allunyada del cicle expansiu que es produirà a les dècades següents. A les acaballes dels anys cinquanta, el creixement urbanístic ha modificat la vall central, on es concentra la major part de la població i de l'oferta hotelera i comercial. L'increment del turisme promou la creació d'hoteles de petita i mitjana dimensió, d'estructura familiar, que només obren a l'estiu. S'estima que l'afluència turística de l'any 1955 és de 300.000 visitants, 200.000 dels quals entren per la frontera francoandorrana, àvids d'adquirir productes que no podien comprar al seu país, per no estar presents o per tenir un preu elevat.

Sense arribar encara al volum assolit pel turisme estival, es potencia el turisme d'hivern amb les primeres inversions en ginyes mecànics que revolucionen la pràctica de l'esquí.

Durant la temporada 1957-1958, s'inaugura el primer telesquí llarg que enllaça el Pas de la Casa i el coll Blanc, amb un recorregut de dos quilòmetres, i dos anys després es construeix un telesquí a Grau Roig. La mecanització de l'esquí genera una considerable afluença d'esquiadors espanyols, francesos i andorrans i posa en relleu les possibilitats d'aquest esport que, en les dècades vinents, consolidarà Andorra com a destí de neu.

L'EXPANSIÓ DELS ANYS SEIXANTA

Andorra entra una fase d'expansió econòmica en què es consolida un model basat en el turisme de masses. L'activitat turística adquireix tanta importància que el país organitza el territori sobre la base del turisme, cosa que n'explica la dinàmica socioeconòmica, caracteritzada per l'arribada d'immigrants que s'incorporen al sector dels serveis i la construcció. L'al·livió immigratori supera amb escreix la població local i provoca els primers desequilibris territorials.

Els anys seixanta s'inicien sense haver solucionat alguns problemes de dècades anteriors, com els relacionats amb l'empresa concessionària FHASA, encarregada de la producció de llum, i amb la radiodifusió. L'administració actua de promotora i impulsora dels canvis i assumeix de forma decidida la responsabilitat de modernitzar el país. Per fer front al creixement demogràfic, es creen els serveis públics necessaris, a un ritme directament proporcional a la intensitat dels canvis. El pressupost nacional s'incrementa molt per sobre de la dècada anterior: mentre que durant els anys cinquanta es multiplicava per tres, al llarg dels seixanta ho fa per quinze.

Andorra esdevé un lloc popular com a destí turístic, capaç de proporcionar una oferta àmplia i atractiva per als consumidors, especialment els catalans. Perd pes l'atractiu de l'entorn natural i social que tant agradava als viatgers del segle XIX i de principi del segle XX, però aprofita els espais naturals per

servir de marc al turisme d'hivern que esdevindrà protagonista del canvi, en estreta simbiosi amb el comerç. Si el turisme és el fenomen econòmic més important de la dècada, l'arribada de mà d'obra estrangera, per cobrir les necessitats de l'economia, és un factor clau per entendre la dinàmica de la societat andorrana i les respostes polítiques que se'n deriven. El procés de creixement econòmic, basat en el turisme, permet al Consell incrementar les àrees d'actuació. La corporació legisla en àmbits que tradicionalment havien estat en mans dels coprínceps, i al mateix temps fa un paper fonamental com a prestador de serveis: crea la Caixa Andorrana de Seguretat Social, millora les xarxes telefòniques i viàries, inverteix en infraestructures educatives i amplia el cos de policia. Fidel al principi d'evitar la fiscalitat directa, l'administració obté els recursos necessaris amb les taxes procedents de l'entrada de mercaderies i carburants.

Les possibilitats econòmiques que intueix el Consell, acabada d'iniciar aquesta vertiginosa dècada, són il·limitades. El síndic Julià Reig estableix els principis que marcaran el futur d'Andorra, basat en un model expansiu: «Hem de fer més carreteres d'alta muntanya, per fer conèixer les bel·leses naturals del país; construir telefèrics, per explotar millor les nostres excel·lents pistes d'esquí i foradar el port d'Envalira, per atreure el turisme d'hivern; reorganitzar l'electrificació de les valls resolent d'una vegada l'etern problema de FHASA; dedicar a la Higiene pública una atenció esmerada; hem de fer cada vegada més agradable l'estada als nostres visitants [...]»¹. L'administració assumeix les responsabilitats pròpies d'un estat. Paral·lelament als canvis econòmics, la societat demana reformes polítiques en consonància amb el moment històric. S'assisteix a un procés sobiranista i, en el decurs de la dècada, aflora la necessitat de canvis polítics i institucionals, com la concessió dels drets polítics de les dones i, fins i tot, la redacció d'un projecte constitucional, l'any 1965, que hagués transformat els coprínceps de sobirans absoluts a constitucionals. Dificultats de tota mena fan que aquestes aspiracions de reforma institucional tardin dècades a obtenir resultats.

Es constitueixen zones d'alta concentració d'immigrants a Andorra la Vella i a Escaldes, on es concentren la major part dels serveis i dels més de 18.000 habitants de l'any 1969. El creixement espectacular d'aquestes dues localitats determina que, l'any 1967, la parròquia d'Andorra demani més representants al Consell, basant-se en raons demogràfiques, sense obtenir un resultat positiu per l'oposició de la resta de parròquies.

La visita del copríncep Charles de Gaulle, l'any 1967, té transcendència per ser la primera vegada que un copríncep francès visita el país; també culmina un procés que permet a Andorra beneficiar-se de la col·laboració tècnica francesa en temes com la imposició indirecta i la creació de la seguretat social.

Andorra la Vella, 1966. Postal APA.

(les valls d'Andorra)

La reorganització de l'aparell administratiu i el sanejament del pressupost possibiliten un ambiciós programa d'obres públiques que aprofita el moment de prosperitat econòmica. L'erari públic adquireix una base sòlida per afrontar les reformes i millores que necessita el país. Les inversions continuen en carreteres, la inauguració d'edificis escolars a totes les parròquies, la construcció de la nova caserna de bombers, la inauguració d'una central automàtica de telèfons i la creació de la clínica Verge de Meritxell i el col·legi Sant Ermengol responen a un ambiciós programa polític que pretén dotar el país dels serveis necessaris per consolidar el sector turístic.

LA CONSOLIDACIÓ DEL DESTÍ TURÍSTIC

Les tres darreres dècades del segle xx es poden considerar l'època de creixement i consolidació del model econòmic iniciat a partir de la Segona Guerra Mundial. L'època d'expansió dels anys seixanta continua als setanta, amb un model basat en el comerç, el turisme de masses i l'activitat financera que acompanya el procés econòmic. Aquesta dinàmica és perceptible en els aspectes demogràfics i en els relacionats amb l'estructura productiva, així com en l'ocupació del territori.

Les dècades dels anys setanta i vuitanta van presentar un creixement econòmic intens i prolongat que consolidà el model de país. No obstant això, la situació de l'economia, poc diversificada i excessivament dependent del sector turístic, portarà el primer govern andorrà, encapçalat per Òscar Ribes, l'any

1982, a encarregar diversos estudis sobre les possibilitats de diversificació econòmica. Després del període d'eufòria dels anys setanta i vuitanta, els anys noranta no van complir les expectatives esperades, ja que l'afluència turística i el sector de la construcció es van contraure durant els primers anys de la dècada.

La població, mentrestant, experimenta un creixement ininterromput, llevat d'una discreta inflexió que té lloc a l'inici de la dècada dels noranta. En aquestes tres dècades, els habitants del país passen de 19.545 a 65.971. El creixement demogràfic és el resultat d'una intensa entrada d'immigrants, a causa de les necessitats de mà d'obra que generava el fort impuls econòmic d'aquests anys, en els quals es consolida el model productiu del país. El paper clau de la immigració en el procés de creixement de la població preocupa les autoritats andorranes, ja que el desequilibri entre la comunitat nacional i l'estrangera posa en qüestió la identitat nacional. De fet, l'evolució de la població entre 1970 i 1999 es va caracteritzar per tres aspectes principals: en primer lloc, pel predomini del grup nacional espanyol durant tot el període, malgrat que en l'última dècada va experimentar una pèrdua significativa de pes relatiu; en segon lloc, per una participació gairebé estable dels andorrans; en tercer lloc, per una presència notablement més elevada dels ciutadans d'altres nacionalitats, sobretot portuguesos i francesos.

Pel que fa als moviments turístics, l'any 1970, els viatgers entrats per les dues fronteres s'aproximaven als 2,8 milions de persones. L'afluència s'intensifica fins a assolir els 9,4 milions de persones els darrers anys noranta. Paral·lelament, l'augment de la capacitat adquisitiva dels visitants i les transformacions del model de consum que se'n deriven obliguen el teixit econòmic andorrà a adoptar dues línies de resposta, en un intent d'aconseguir atreure un flux turístic creixent i generar nous estímuls al consum de serveis.

D'una banda, es busca la diversificació i la millora de les infraestructures turístiques, amb la creació de noves estacions d'esquí, l'ampliació i millora de la qualitat dels equipaments hotelers i la inauguració de Caldea. D'altra banda, el teixit comercial

Andorra la Vella, av. Meritxell, 1973-1974. ANA/ Fons Fèlix Peig.

andorrà evidència una capacitat d'adaptació notable, per mantenir l'efecte de novetat i la competitivitat per preus. L'adaptació a l'entrada d'Espanya a la CEE motiva la signatura d'un

Òscar Ribas Reig durant el discurs d'ingrés d'Andorra a l'ONU, el 28 de juliol de 1993.

Acord d'Unió Duanera entre Andorra i la CEE l'any 1990, que estableix un règim d'unió duanera per als productes industrials i de país tercer per als productes agrícoles.

La popularització de l'esquí incrementa la presència de turistes durant la temporada hivernal. La iniciativa privada i la pública s'associen per assolir el desenvolupament del sector de la neu. En aquest període, es basteixen la gran majoria d'estacions que s'afegeixen a l'oferta existent. A final del segle xx, el mapa de l'esquí queda configurat amb cinc estacions d'esquí alpi (Ordino-Arcalís, Arinsal, Pal, Soldeu El Tarter i Pas de la Casa - Grau Roig) i una de fons a la Rabassa, que donen ocupació a 1.200 persones i mig miler de monitors. En aquestes dates, la capacitat de transport per cable varia d'una estació a l'altra, amb valors que oscil·len entre 13.500 i 38.100 esquiadors per hora. Al final de segle, s'arriba al rècord històric de 2.250.000 dies d'esquí venuts. Ski Andorra (l'associació de les estacions andorranes) estima que l'impacte econòmic de la temporada 1997-1998 ascendeix a 33.440 milions de pessetes.

Les circumstàncies socioeconòmiques exigeixen adequar l'estructura institucional i dotar-la d'un marc legal per regular els fluxos creixents de persones, mercaderies i capitals que accedeixen al país, així com l'activitat interior en els àmbits econòmic i social. Durant aquestes tres dècades, els impostos indirectes continuen sent la principal font d'ingressos del sector públic, especialment les taxes d'entrada de mercaderies i carburants.

L'escàs desplaçament normatiu anterior als anys setanta, les discrepàncies entre el Consell i els copríneps per qüestions competencials, arrossegades d'èpoques anteriors, i la manca de reconeixement d'Andorra a escala internacional, són els

La població, mentrestant, experimenta un creixement ininterromput, llevat d'una discreta inflexió que té lloc a l'inici de la dècada dels noranta. En aquestes tres dècades [setanta-noranta], els habitants del país passen de 19.545 a 65.971.

motius que porten el Consell a reclamar l'adaptació de les institucions als nous temps. Urgia esdevenir un estat de dret internacionalment reconegut, crear una base normativa i una estructura administrativa suficients per vertebrar l'evolució del país i acotar l'espai de la tutela exercida per l'autoritat dels copríneps.

Les modificacions en l'àmbit institucional culminen amb l'aprovació de la Constitució en referèndum, el 14 de març de 1993. Això obre un nou marc de referència en el pla normatiu i en l'organització de les administracions públiques i permet a Andorra ser reconeguda com a estat sobirà i independent, a més de garantir uns drets fonamentals que, si bé havien estat presents en la societat andorrana, no es beneficiaven d'una regulació material concreta. ■

Nota

1. ANA/ASCG/ Llibre d'Actes del Consell General, sessió 08.09.1961, f. 391 i seg.

(patrimoni)

YVAN LARA SÀNCHEZ. POLITÒLEG. INVESTIGADOR A ANDORRA RECERCA+INNOVACIÓ UN NOU ESTAT A LA RECERCA D'UN NOU MODEL

La història del curt segle xx andorrà (1929-1993) és la història d'una transformació i d'un creixement exponencial. La població es multiplica gairebé per vint i la resta d'indicadors segueixen aquesta estela. Si han passat de llarg la frase anterior sense aturar-s'hi una estona, els convido que ho facin ara, que mirin d'imaginar-se què vol dir multiplicar per vint la població d'un país. O, si s'estimen més una altra perspectiva, què vol dir doblar la població cada pocs anys. Després del segle xii, la població d'Andorra va necessitar gairebé vuit segles per doblar-se. Des del 1930, ho ha fet fins a quatre cops més. Primer, en trenta anys. I després, en vuit, en dotze i en vint-i-tres. Tot multiplicat per dos cada dos per tres. És un canvi tan desmesurat que només dos països en tota la història de la humanitat –aviat és dit– han crescut amb més intensitat que Andorra en un sol segle: els Emirats i Qatar. És un canvi tan singular i inesperat que, mentre que el Pirineu català o el departament de l'Arieja han perdut població d'ençà del 1930, Andorra l'ha multiplicada per vint. Evocàvem més amunt el mimetisme d'altres indicadors: el nombre de comerços es multiplica per trenta, el d'hotels per setanta, el de vehicles motoritzats per quaranta, el d'entitats esportives per més de 200, el de turistes per 40.000 i el de nacionalitats presents a Andorra, per més de quaranta. Afegeixin a tot l'anterior l'impacte de la globalització en una societat oberta en canal a l'exterior –turisme i immigració– i sacsegin ben fort. El resultat és l'Andorra que treu el cap al segle xxi.

El resultat –esperable– és una Andorra desenfrenada però també –sobretot– desendregada i amb unes institucions que no s'adeqüen a la seva dinàmica. Una Andorra autoconcebuda com a terra d'oportunitats, on s'estiren fins al darrer centímetre tots els fils que puguin resultar profitosos. Una Andorra que en certa manera intueix que s'està atansant als seus límits però que no s'ha aturat gaire estona a pensar què vol ser de gran.

Andorra tanca el segle xx amb un procés constituent. El que durant molts anys semblava impossible, de sobte passa a ser imparable. De cop i volta coincideixen en un mateix instant el país en transformació que acabem de descriure, una nova generació de polítics andorrans educats amb més o menys influència del maig del 68, de l'exili republicà, de l'anti-franquisme o de la transició espanyola, un president republicà (Mitterrand) que se sent incòmode com a senyor feudal i un copríncep episcopal (Martí) que queda captiu del seu oferiment de democratitzar Andorra quan els dos altres

actors (l'Elisi i el parlament andorrà) volguessin. En menys de tres anys s'obre i es tanca un procés constituent que dona resposta als intents de reforma que havien encallat les dècades anteriors i els supera.

Andorra tanca el segle xx amb un procés constituent i obre el xxi amb una constitució. Una constitució que podria ser una més però que és la primera. Per tant, potser seria més aclaridor dir que Andorra inaugura el seu segle xxi el 1993, mudant de pell per primer cop en set segles: allà on hi havia un objecte estatal mal identificat –segons una expressió que havia fet fortuna– ara hi haurà un estat reconegut per la comunitat internacional i membre de les Nacions Unides; allà on hi havia un país tutelat per dos senyors feudals modernitzats, ara hi haurà un estat de dret amb separació de poders i sobirania popular; allà on hi havia una estructura institucional pensada per a una comunitat petita i homogènia, ara hi haurà un copríncipat parlamentari encara exòtic pel que fa a la seva original figura de cap d'estat compartit però indivís. Així mateix, a la pràctica es configurarà també un estat amb un funcionament perfectament homologable al de les democràcies del seu entorn.

Jordi Farràs, el síndic del Consell Constituent, signa la Constitució d'Andorra a la Casa de la Vall.

El repte principal a què haurà de fer front el nou Estat andorrà sorgit de la Constitució del 1993 serà el de l'estancament i la limitació del model de creixement. Els límits arribaran per dues bandes diferents. D'entrada, perquè des de fora deixaran de fer els ulls grossos davant de pràctiques tolerades en temps anteriors. Parlem del contraban de tabac, o del sucre que s'importava procedent de restitucions de la UE a països no membres, es modificava de manera imperceptible i es re-

venia a Espanya a preus extremadament competitius que en garantien les vendes i els conseqüents beneficis; però parlem, sobretot, del funcionament del país com a paradís fiscal, una pràctica que el Principat va mantenir mentre va poder i que va abandonar quan des de fora (l'OCDE) i mig des de dins (un president Sarkozy que va amenaçar d'abdicar com a copríncep) se li va demanar de fer-ho, mantenint una fiscalitat competitiva (desenvolupada i homologable, però competitiva) i passant a cooperar en matèria d'informació fiscal amb la resta de països.

Retencions de vehicles a Andorra la Vella.

La segona col·lecció de límits li arribarien de l'esgotament del model de creixement mateix, ja sigui per la simple evolució de les coses (els *outlets*, els *amazons* i les liberalitzacions comercials en general de l'entorn fan menys competitiu el comerç andorrà) o per les limitacions reals del terreny de joc de l'economia andorrana: un territori minúscul on cada cop caben menys pistes d'esquí, menys hotels i menys cotxes. Arribats a aquest punt, toca repensar-se. La primera aposta és per la desestacionalització: mantenir el model (finances + turisme) però mirant de fer que els turistes vinguin tot l'any. Funciona. Però no n'hi ha prou. Les dues següents apostes van de la mà: obrir-se (més) a l'exterior i diversificar l'economia. Obrir fins a on? Renunciant a què? Aquest és el punt exacte on es troba el país en el moment actual. El d'un diagnòstic prou compartit (ens acostem al límit del model i toca repensar-nos) però amb fulls de ruta divergents, com evidencia l'actual debat sobre si Andorra ha de signar o no un acord d'associació (que ja ha estat negociat) amb la Unió Europea. Així, per exemple, mentre que alguns volen l'acord justament per diversificar l'economia i passar a ser menys dependents d'un sector com el turístic que requereix una gran quantitat de recursos (en termes d'ocupació del territori i de mà d'obra), d'altres en recelen perquè consideren que comportarà més immigració i més inversió estrangera en sectors com l'immobiliari (els dos agents que responsabilitzen de la saturació d'Andorra).

Completat el primer quart del segle XXI, es fa evident que el zenit del model que va impulsar el creixement andorrà tot el segle passat ja ha quedat enrere. Fins quan serà capaç d'allargassar-se fa de mal dir, però ara que toca repensar-lo no està de més revisar alguns dels trets que encara avui el caracteritzen i que repassarem en forma de titulars que podrien retratar la realitat andorrana i que deixem caure per aquí com a esquers per a qui vulgui continuar indagant: el miratge de la sobirania (formal però no real, amb una gran dependència de l'exterior); les especificitats minvants (cada cop menys coses diferents a oferir); un país de frontera; una terra d'acollida (una acollida rendible i limitada); una permeabilitat creixent, una identitat singular (o el còctel entre la cultura local d'un racó del Pirineu i les cultures d'origen d'una població majoritàriament arribada de fora); el desequilibri de l'equilibri històric amb els veïns (o la pèrdua d'influència de França); una societat dual (o les dues Andorres: la precària, compassada amb els ritmes del sector turístic, i la que té els caps de setmana lliures); l'economia, origen i destí de tot (o com tota la planificació del país queda supeditada al rendiment econòmic immediat); un territori desendregat, limitat i que s'acosta a la saturació; una transformació volguda. En podríem anotar uns quants més encara, però aquest darrer ens va bé per tancar perquè l'Andorra que va decidir agafar les regnes completes del seu destí ara fa més de trenta anys de vegades sembla oblidar que tant els èxits com els problemes i els excessos del model actual es deuen a decisions pròpies i que les tries fetes —siguin quines siguin— sempre comportaran efectes no desitjats, un recordatori essencial ara que s'apropa inexorablement el dia que Andorra haurà de decidir quina cara ha de fer el seu model per al que queda de segle.

(ressenyes)

David CAO (coord.)
**El Sexenni Democràtic i
 els límits de l'Estat liberal
 (1860-1880)**

Catarroja i Barcelona: Editorial Afers, 2024.
 309 p.

La publicació és el resultat de la IV Jornada sobre Historiografia Local (2023), una iniciativa de la Coordinadora del Centres d'Estudis de Parla Catalana, l'Institut Ramon Muntaner i l'Institut d'Estudis Ilerdencs. Aquesta quarta edició es va centrar a abordar el Sexenni Democràtic (1868-1874), amb la voluntat d'incidir en un període en què s'assoliren fites importants en l'ampliació de drets i llibertats i s'avançà en la construcció i la socialització de la ciutadania. Per tant, l'objectiu del llibre, com explica el coordinador David Cao, és aportar un balanç historiogràfic actualitzat des de l'àmbit local i comarcal per tal de tractar de corregir la manca d'atenció prestada al període. El llibre, de 309 pàgines, recull un total d'11 articles que tracten el conjunt dels territoris de parla catalana des de perspectives diverses.

Primerament, David Cao enceta el volum amb un text introductori que planteja un estat de la qüestió, en termes generals, del període estudiat. La política és una de les dimensions més tractades, amb capítols com el de Gemma Rubí, qui analitza la creixent mobilització ciutadana que es va experimentar durant aquests anys mitjançant l'estudi dels processos electorals a Catalunya. En aquest sentit, Ester García Moscardó assumeix el repte d'analitzar l'espai local (especialment el valencià) tot articulant-lo en el context ampli del republicanisme espanyol, amb l'objectiu d'aportar noves perspectives que complementin el relat historiogràfic clàssic, sovint condicionat per la trajectòria dels líders i les estructures del partit ubicades a Madrid. El cas mallorquí és estudiat per Pere Salas-Vives, qui se centra a radiografiar els canvis succeïts en les dinàmiques de poder a l'espai local, amb uns primers paràgrafs introductoris dedicats a les potencialitats de la història local que són de lectura obligada. Lluís Ferran Toledano, en canvi, dedica el seu capítol al tercer carlisme i al catolicisme durant el Sexenni; com l'autor indica, ha estat una qüestió tractada freqüentment de forma estereotipada, amb una falta de rigorositat que, en termes generals, dificulta la comprensió d'un moviment molt actiu durant aquests anys.

Diversos són els estudis que exploren el Sexenni Democràtic des d'una visió eminentment social. Primerament, el capítol de Joaquim M. Puigvert i Solà repassa les publica-

cions que han tractat la configuració i els canvis succeïts en la burgesia catalana des d'una concepció àmplia del terme, introduint col·lectius menys estudiats, com els professionals liberals vinculats a la universitat i als estudis superiors. Aquesta és la temàtica a què dedica el seu capítol Quintí Casals: el context educatiu, un aspecte central pels republicans i que va esdevenir representatiu del conjunt de canvis socioculturals que es volien implementar. Catalina Martorell tracta les publicacions dedicades a estudiar l'eclosió de l'associacionisme obrer als territoris de parla catalana durant aquests anys, incidint també en la perspectiva de gènere, una de les línies de treball en què, tal com havia assenyalat anteriorment Ester García, encara resta molt per avançar en l'estudi del Sexenni. A continuació es troben els capítols de David Cao i Núria Miquel Magrinyà, que analitzen, respectivament, els espais i formes de sociabilitat i l'evolució de les pràctiques d'oci a Catalunya (1860-1880) i evidencien les transformacions que se succeïren durant aquests anys. Finalment, Núria Sauch és l'encarregada de tancar el volum amb una breu síntesi dels estudis i les temàtiques tractades. En termes generals, el llibre fa palesa la manca d'estudis que tracten el Sexenni Democràtic des de la perspectiva local, amb casos, com el mallorquí, on encara no existeix cap treball monogràfic que analitzi el període en profunditat, com assenyala Pere Salas. La reunió d'investigadors i investigadores de referència ha originat una publicació que esdevé l'estat de la qüestió més actualitzat del període, amb alguns capítols que reuneixen més de dues-centes referències bibliogràfiques, fet que és representatiu de l'exhaustivitat i solidesa d'aquest quart volum de la col·lecció d'Historiografia Local.

CARLOS MORUNO. ISOCAC-URV

Guillem PUIG VALLVERDÚ
Pagesos contra Franco,
1974-1979
La Unió de Pagesos i la
construcció de la democràcia
 Barcelona: Generalitat de Catalunya.
 Memorial Democràtic, 2024, 165 p.
 Pròleg d'Andreu Mayayo i Artal.

El llibre que ressenyem és el catàleg de l'exposició del mateix nom inaugurada al Museu Terra de l'Espluga de Francolí el 3 de novembre de 2024. És un catàleg extens que incorpora el contingut de l'exposició, amb textos, documents i imatges fotogràfiques que ajuden a contextualitzar els moviments reivindicatius de la pagesia en un temps curs —un quinquenni— però intens i en un àmbit, l'agrari, sovint poc visualitzat. Tant l'exposició com el catàleg tenen com a fonamentació bàsica la Unió de Pagesos de Catalunya (UP), constituïda el 3 de novembre de 1974.

Andreu Mayayo fa memòria de la «tractorada» de 1977, arreu de l'Estat espanyol i més detingudament a les comarques catalanes, que va aconseguir posar a les carreteres espanyoles més de cent mil tractors. Seguidament, salta enrere fins a la crisi agrària finisecular, entre els segles XIX i XX, per contemplar els moviments socials agraris que s'anaren articulant des de les acaballes del segle XIX fins a l'època republicana: les societats i els sindicats agrícoles en els vessants de cooperativisme «revolucionari» o «reformista», l'obra de govern de la Mancomunitat, els sindicats de classe pagesos (com la Unió de Rabassaires o els vinculats a la CNT o la UGT) i els temps de la República. Després, a partir de la victòria de Franco, tracta la repressió i el control del cooperativisme des del sindicalisme vertical del règim.

Els textos de Guillem Puig desgranen sota un anunciat molt encertat, «Recuperar la dignitat, construir un país», diversos aspectes tant anteriors com posteriors a la constitució de la UP: la clandestinitat, les lluites a la carretera, als carrers i a les institucions per la dignitat i la legalitat, les cambres agràries i les alternatives i reivindicacions davant de les administracions públiques... Tot plegat, amb el conjunt d'imatges, ajuda a entendre la intensitat viscuda durant uns anys al món agrari, com a punt de partida del desenvolupament de la complexa realitat del camp català posterior.

JOSEP SANTESMASES I OLLÉ. Centre d'Estudis del Gaià

Llorenç Ferrer Alòs;
Meritxell Gisbert Traveria;
Mireia Vila Cortina
Fins on va arribar
la vinya al Bages
(segles XIX-XX)
 Manresa: Centre d'Estudis del
 Bages, 2024. 86 p. Col·lecció El món
 Rural.

Aquest treball va rebre un ajut a la recerca Creu Casas Sicart 2023, atorgat per la Xarxa Vives d'Universitat i l'Institut Ramon Muntaner. Està estructurat en tres parts: la primera està dedicada a l'estudi de la propietat i el paisatge dels tres municipis del Bages analitzats els segles XIX i XX; la segona, a presentar la metodologia emprada, i la tercera a donar compte dels resultats de la recerca.

Ferrer, Gisbert i Vila utilitzen els amillaraments per cartografiar el paisatge del Bages entre mitjan segle XIX i el començament del segle XX i el cadastre per a mitjan segle XX (1956). L'estudi mostra que el partit judicial de Manresa era el que tenia més hectàrees de vinya plantades a la província de Barcelona, fins que l'arrencada de ceps a les dècades dels trenta i dels quaranta del segle XX va fer que passés a la quarta posició. L'estudi dels casos dels municipis d'Artés, Avinyó i Sallent, a partir dels parcel·lars locals, mostra com aquests tres municipis segueixen les pautes comarcals pel que fa al conreu de la vinya. Alhora, pel que fa a les formes d'explotació de la terra, el territori «està organitzat a l'entorn de dos espais: els masos que tenen les terres pròpies i les terres cedides a rabassaires i aquelles terres que pel procés històric es van desenganxar dels masos (o potser no en van formar part) i esdevenen les zones d'hort o de terres en propietat de les persones que viuen en els pobles».

A partir de les dades obtingudes, Ferrer, Gisbert i Vila passen a dibuixar la cartografia mitjançant la digitalització de mapes i documents i la georeferenciació, aplicant una metodologia que expliquen amb detall i que mostra el rigor de l'estudi realitzat. El resultat final és un visor que ens permet, mitjançant un seguit de filtres, observar sobre el mapa els conreus, els masos i la propietat dels masos, els terrenys dels petits propietaris o les terres conreades pels rabassaires.

Estem, sens dubte, davant d'un llibre que planteja noves línies de recerca i transferència de la història agrària. Una obra alhora útil per als historiadors, i comprensible per a la ciutadania.

RAMON ARNABAT. IEP-ISOCAC-URV

(tria de novetats)

Recull de Treballs, núm. 22

Torredembarra: Centre d'Estudis Sinibald de Mas, 2024. 260 p., 10 €.

El Centre d'Estudis Sinibald de Mas presenta el número 22 de *Recull de Treballs*. La publicació inclou un dossier dedicat al bicentenari del naixement del periodista i escriptor torrenc Joan Mañé i Flaquer, resultat de les jornades organitzades per l'entitat l'octubre de 2023, on van participar experts torrencs en la qüestió. A la revista també s'hi troben fins a quatre articles dedicats a diversos aspectes de la història de la vila durant el segle xx, així com una memòria de les diverses activitats organitzades pel Centre d'Estudis durant l'any 2023, entre les quals destaca el Premi Treball de Recerca de Batxillerat, que va arribar a la setzena edició.

La protecció del territori pirinenc. 20es Trobades Culturals Pirinenques

Andorra: Societat Andorrana de Ciències, 2024. 334 p., 20 €.

La publicació recull les actes de les 20es Trobades Culturals Pirinenques, dedicades a la protecció del territori pirinenc, que es van celebrar a finals d'octubre de 2023 al monestir de Sant Pere de Rodes. El llibre aplega trenta-dos articles de temàtiques diverses, amb una participació destacada d'historiadors, però també amb presència de museòlegs, arqueòlegs, conservadors, filòlegs, advocats i antropòlegs que, en conjunt, aborden la temàtica d'estudi des de perspectives diverses. Una part important dels estudis de cas s'ubiquen a les comarques gironines, en bona part arran de l'indret on se celebrà l'esdeveniment. El volum també inclou el programa de les jornades, un recull de fotografies i un recull de premsa.

ENRIC QUÍLEZ I CASTRO Cultura popular i folklore recuperat de Cerdanya

Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, 2024. 139 p., 15 €.

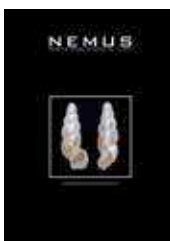
L'estudi d'Enric Quílez presenta els costums populars i les festes que s'han anat recuperant els darrers anys a la Cerdanya. El llibre s'inicia amb una introducció que planteja la importància de recuperar les festes i celebracions tradicionals tot combinant-les amb la modernitat. A continuació s'exposen diversos casos d'èxit: el Carnestoltes de Bellver de Cerdanya, el Cant de la Sibila, la Nit d'Ànimes i el Kerresetcaps de la nit de Sant Joan a Puigcerdà i la desfilada dels Espantanens a Ger. Per acabar, es presenten dues festivitats que estan en vies de recuperació: el ball del barber de Meranges i els Maiets a Puigcerdà. Cal destacar el conjunt d'imatges, fotografies i il·lustracions que acompanyen les explicacions.

Modilianum. Revista d'estudis del Moianès, núm. 70

Moià: Associació Cultural Modilianum, 2024. 96 p., 13 €.

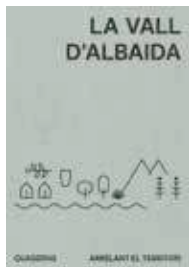
El nou número de *Modilianum* recull tres articles de temàtica diversa. Primerament, un estudi de Jaume Clarà tracta la crema de la imatge de la Mare de Déu de Misericòrdia i les tensions polítiques i socials que se'n derivaren a Moià a finals de l'antic règim (1815-1824). Lluís Cerarols se centra a analitzar la figura de l'escriptor, periodista i activista cultural Anton Busquets i la seva estada a Calders. L'últim article, de Margarida Prats, estudia els darrers anys de vida del poeta Màrius Torres durant la seva estada a Puig d'Olena. En darrer lloc, la publicació inclou un recull dels darrers llibres publicats que tracten sobre el Moianès.

Nemus, núm. 14

Castelló de la Plana: Ateneu de Natura, 2024. 335 p., 25 €.

L'Ateneu de Natura presenta el nou número de la seva revista anual. *Nemus* és una revista científica amb avaluació d'experts que pretén difondre la investigació en les diverses branques de les ciències naturals. Està pensada per a tècnics, estudiants i investigadors que vulguin difondre la seva recerca sobre el patrimoni natural d'arreu, tot i que el seu àmbit d'estudi se centra en el territori de l'antiga diòcesi de Tortosa. En aquest sentit, aquest número inclou articles d'altres àmbits territorials, com Galícia, Andalusia o les Illes Balears, redactats en anglès, en una clara aposta per assolir un perfil més internacional. En conjunt, conté vint-i-set articles i un llistat de ressenyes.

La Vall d'Albaida

Castelló de la Plana: Associació Arrelaires; Federació d'Institut d'Estudis del País Valencià, 2024. 61 p., 10 €. Co. «Quaderns Arrelant el Territori», núm. 2.

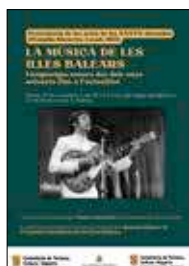
Aquest segon número de la col·lecció «Quaderns Arrelant el Territori» és el resultat del treball de camp dut a terme a la Vall d'Albaida entre maig i juny de 2023. La publicació pretén recollir i difondre aquesta activitat i el conjunt de persones i iniciatives que hi van participar. S'inicia amb una entrevista a Joan Olivares, qui explica la seva experiència com a artesà i els canvis en la socialització a la regió des de mitjan segle XX fins a l'actualitat. A continuació es recull el conjunt de persones i projectes que participaren en les jornades amb un disseny fresc i innovador, que inclou un mapa de la Vall d'Albaida amb la ubicació dels projectes i un llistat de codis QR que redirigeixen a les webs i xarxes socials de cadascuna.

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, núm. 55

Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, 2024. 433 p., 25 €.

L'Institut d'Estudis Empordanesos publica un nou número dels *Annals* que inclou un article de tema científic, sobre la disminució de la freqüència de dies de tramuntana a l'Empordà durant els darrers vint anys. La resta de treballs, divuit, s'agrupen en la secció d'arqueologia i història. D'aquests, deu tracten l'època contemporània i quatre l'època moderna, amb dos articles de literatura i poesia i dos més sobre patrimoni. També s'hi recull el darrer premi Albert Compte de Treballs de Recerca de Batxillerat (2023), dedicat al Grup 69, una agrupació artística que va dur a terme diverses activitats i projectes a l'Empordà entre 1984 i 2004. Finalment, la publicació conté onze ressenyes de diversos llibres que tracten aspectes relacionats amb l'Empordà.

Tomeu CANYELLES; Francesc VICENS; Bernat CAMPINS (coords.) La música a les Illes Balears

Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 2024. 248 p., 15 €.

Aquesta publicació reuneix les actes de les XXXVII Jornades d'Estudis Històrics Locals, que van tenir lloc els dies 7, 8 i 9 de novembre de 2019 a l'Arxiu del Regne de Mallorca. Les jornades van comptar amb l'assistència i participació d'investigadors, però també músics, estudiants i gestors culturals que, amb les seves comunicacions, aportaren perspectives diverses sobre la temàtica de la convocatòria. La publicació recull un total de vuit ponències i sis comunicacions, que tracten la realitat de la música popular a les illes Balears des de la dècada de 1960 fins a l'actualitat. En conjunt, els estudis publicats en aquest volum contribueixen a visibilitzar la música i la cultura de masses a les illes Balears durant els darrers setanta anys.

Ariadna ROMANS Dones i sequera a la Catalunya rural Una perspectiva feminista

Barcelona: Fundació Irla, 2024. 101 p. Gratuït.

En aquesta publicació, que és el resultat de la beca d'estudis feministes Nativitat Yarza (2023) de la Fundació Irla, la politòloga i filòsofa Ariadna Romans explora les experiències viscudes per les dones rurals a Catalunya en relació amb la sequera i la crisi de l'aigua. El focus està en com aquests fenòmens impacten en les rutines diàries, amb un àmbit d'estudi que va més enllà dels estereotips tradicionals i també tracta els dèficits en la governança de l'aigua des d'una perspectiva de gènere, o les dificultats que afronten en conjunt les dones rurals, entre altres temes. L'estudi inclou fins a trenta entrevistes, la meitat de les quals són a dones del món rural de tot Catalunya.

Mascançà. Revista d'Estudis del Pla d'Urgell, núm. 15

Mollerussa i Mascançà: Centre de Recerques del Pla d'Urgell i Arxiu Comarcal del Pla d'Urgell. 171 p., 15 €.

El nou número de la revista *Mascançà* del Centre de Recerques del Pla d'Urgell inclou un total de dotze estudis de temàtica diversa sobre la regió. Una part important tracten aspectes d'història i història de l'art, amb articles que van des de la prehistòria fins a l'actualitat, tot i que també s'hi troben diversos estudis sobre folklore, botànica i genealogia. La publicació conté una secció anomenada «Marçelades», on es recullen poemes de nova creació inspirats en la regió i el seu patrimoni, i fins a tres ressenyes d'estudis monogràfics de la regió que s'han publicat recentment. A la part final del número s'inclou una notícia del darrer treball guardonat als Premis Treballs de Recerca Mascançà i una crònica de les activitats organitzades durant el darrer any.

ANDREU GINÉS I SÀNCHEZ. Federació d'Instituts d'Estudis del PV**UN CONGRÉS PER A PENSAR HIDROLÒGICAMENT**

La Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (CCEPC) ha dedicat el seu XIV Congrés a «Els rius: territori, societat i cultura». Com no podia ser d'una altra manera, la ciutat escollida per a acollir aquesta trobada ha estat Tortosa, que els dies 8, 9 i 10 de novembre s'ha omplert d'activitats i de reflexió al voltant dels rius.

Els rius són accidents geogràfics de gran rellevància per al poblament i per a l'evolució històrica dels humans. El seu paper en el cicle de l'aigua és només un dels motius pels quals les societats ens hi sentim atrets: també són vies de comunicació, font d'energia i elements identitaris i modeladors de la cultura, entre altres. En el cas dels Països Catalans, els rius presenten una gran diversitat, amb cursos navegables i cabalosos i d'altres que poden restar secs durant decennis, però d'una manera o altra, sempre són ben presents. La necessitat de comprendre aquesta diversitat i com ha modelat les comunitats que habiten el territori és el que ha motivat la tria d'aquest tema per al Congrés.

A la sessió inaugural, que va consistir en un diàleg entre Narcís Prat (Universitat de Barcelona) i Carles Sanchis (Universitat de València), amb la moderació d'Anna Maria Ribas, professora de la Universitat de Girona, es van plantejar alguns dels grans temes que després sorgiren recurrentment al llarg de les sessions posteriors. Els i les assistents també pogueren escoltar una explicació de la riuada patida al País Valencià, de la mà del professor Carles Sanchis.

Posteriorment, el Congrés estava dividit en tres àmbits: «Els rius com a camí/eix», «Els rius com a recurs» i «Els rius com a tret d'identitat i símbol», cadascun dels quals estava encapçalat per una o dues ponències. En el primer dels àmbits, intervingueren Joan Estrany (Universitat de les Illes Balears) i Gabriel Borràs (responsable de l'Àrea

d'Adaptació de l'Oficina del Canvi Climàtic del Principat). En el segon àmbit, es pogué gaudir de les ponències de Joan Carles Alayo (Universitat Politècnica de Catalunya) i Tomàs Pérez Medina (Centre d'Estudis del

Vinalopó). I en el tercer, se celebrà una taula rodona sobre «Rius i literatura», amb Josep Sebastià Cid (Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre), Jordi Oviedo (Universitat de València) i Ignasi Aldomà (Universitat de Lleida), sota la moderació de Josep Santesmases (Centre d'Estudis del Gaià). Després de les ponències, cada àmbit comptà amb les respectives comunicacions, que es van presentar en forma de relatoria, una per a cadascun dels àmbits, a càrrec de David Pavón, Agustí Campos i Marc Sans.

Així, al llarg de les jornades va quedar palesa la importància –recalcada, tristament, per la riuada valenciana, succeïda uns pocs dies abans– d'un bon coneixement dels nostres rius: per a recuperar-ne plenament la riquesa mediambiental, per a valorar-los en la diversitat, per a comprendre'n el comportament i per a fer-los compatibles amb un poblament humà més responsable, racional i, per descomptat, segur.

Les sessions van servir per a aportar una visió més àmplia dels ecosistemes hídrics, plena de matisos i multifactorial, més enllà del que tradicionalment ha estat la percepció pròpia de la gestió de l'aigua. Una visió que ens ajude –tot aprofitant un concepte de Pierre Vilar recurrent al llarg de les jornades– a «pensar hidrològicament» els nostres Països Catalans.

Sessió del congrés celebrat a Tortosa.

Directors: Ramon Arnabat (URV), Josep Santesmases (CCEPC), Coordinació d'aquest número: Pau Chica Fernández; Producció: L'Avenç; Disseny original: Can Seixanta; Tria de novetats: Carlos Moruno (IRMU); Dipòsit Legal: B. 47.520-76; ISSN 2339-6997

Consell de redacció: Victòria Almuni (C.E. Seniençs), Joan Busqueta (UdL), Bernat Campins (Institut d'Estudis Balearics), David Cao (P. Estudis Osonencs), Meritxell Ferré (Centre de Lectura de Reus), Narcís Figueras (UOC), Enric Garcia Domingo (M. Marítim Barcelona), Andreu Ginés i Sánchez (Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià), Oscar Jané (UAB), M. Carme Jiménez (IRMU), Manuel Lopez Esteve (UdL), Joan-Lluís Mas (Terra dels Avis, Cat. Nord), Jordi Morell (Taller d'Història del Clot), Manuel Pastor (Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià), Jaume Perarnau (Museu Nacional de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya), Joaquim M. Puigvert (UdG), Teresa Reyes (Oficina Patrimoni Cultural - Diputació Barcelona), Enric Sagner (UdG), Carles Santacana (UB), Sebastià Serra (UIB), Ramon Ten (Fundació Bosch i Cardellach), Francesc Viso (CCEPC).

Consell assessor: Agustí Alcoberro (UB), Ferran Archilés (UV), Josep Casanovas (UVic-UCC), Montserrat Duch (URV), Enric Guinot (UV), Antonieta Jarne (UdL), Antoni Mas Forners (C.E. Repoblació Mallorca. UIB), Marina Miquel (Subdirecció general del Patrimoni Arquitectònic, Arqueològic i Paleontològic), Conxita Mir (UdL), Vicent Olmos (UV), Joan Peytavi (UPVD), Santi Ponce (UVic-UCC), Joan Santacana (UB), Antoni Virgili (UAB).
<http://www.irmu.org/projects/plecs>.

Revista editada per:

Amb el suport de:

